

УДК: 343.131.5

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.59>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ

Ільченко О.В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових
дисциплін та судочинства
Сумського державного університету,
<https://orcid.org/0000-0001-8453-8606>

Анісімова Ю.В.,

студентка III курсу
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету

Ільченко О.В., Анісімова Ю.В. Забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: процесуальні аспекти.

Важливість існування інституту забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, для України є беззаперечною, оскільки від відсутності будь-якого тиску на учасників процесу з боку зацікавлених осіб, залежить повнота розгляду та дослідження обставин справи, встановлення по ній об'єктивної істини. Проте даний інститут, який передбачає низку заходів, спрямованих на захист життя, житла, здоров'я та майна таких осіб від протиправного впливу, в Україні перебуває у незадовільному стані. Це сприяє виникненню недовіри суспільства та загрожує реалізації завдань кримінального процесу.

У статті розглянуто основні та найважливіші процесуальні аспекти забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, вказано на основні недоліки функціонування даного інституту та прогалини чинного кримінального законодавства України. Визначено необхідність внесення змін до кримінального законодавства України, запровадження власної системи захисту свідків.

Саме внесення до Кримінального процесуального кодексу України окремого розділу, присвяченого забезпеченню безпеки осіб, які сприяють кримінальному судочинству, посприяє створенню чіткого та досконалого алгоритму забезпечення безпеки особам, які її потребують, та механізму здійснення нагляду і контролю за виконанням таких заходів.

Належна увага приділена практичному досвіду високорозвинених країн, де механізм забезпечення безпеки осіб, які сприяють здійсненню кримінального судочинства, відпрацьований роками і є зразком для становлення подібної ефективної

системи. Впровадження міжнародних норм і стандартів у кримінальне право сприятиме побудові ефективного та надійного інституту забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні в Україні. Загалом аналіз світової практики в цій сфері дає змогу виявити недосконалості та прогалини кримінального законодавства України.

Також розглядаються такі процесуальні аспекти, як коло осіб, які мають право на охорону, та коло органів, що забезпечують охорону, наводиться перелік можливих заходів безпеки.

Ключові слова: заходи забезпечення безпеки, кримінальне судочинство, кримінальне законодавство, світовий досвід, захист свідків.

Ilchenko O.V., Anisimova Y.V. Ensuring the safety of persons participating in criminal proceedings: procedural aspects.

The importance of the existence of the institution of ensuring the safety of persons involved in criminal proceedings is obvious to Ukraine. The completeness of consideration and investigation of the circumstances of the case, establishment of the objective truth on it depends on the absence of any pressure on the participants of the process.

In order to achieve the objectives of the criminal process, Ukraine has introduced an institute to ensure the safety of persons involved in criminal proceedings, which provides a number of measures aimed at protecting the lives, housing, health and property of such persons from unlawful influence. The process of ensuring the safety of persons during criminal proceedings in Ukraine is in unsatisfactory condition. The mechanism for ensuring the safety of persons involved in criminal proceedings is incompletely regulated and insufficiently effective. All this contributes to the emergence of public distrust in the functioning of this institution and

threatens the implementation of the tasks of the criminal process.

The article considers the main procedural aspects of ensuring the safety of persons involved in criminal proceedings, the main shortcomings of the functioning of this institution and the gaps in the current criminal legislation of Ukraine. Due attention is paid to the practical experience of highly developed countries, where the mechanism of ensuring the safety of persons who facilitate the implementation of criminal justice, has been developed over the years and is a model for the establishment of such an effective system in Ukraine. The implementation of international norms and standards in criminal law will help build an effective and reliable institution for ensuring the safety of persons involved in criminal proceedings in Ukraine. The article also considers such procedural aspects as the range of persons entitled to security and the range of bodies that ensure security, provides a list of possible security measures.

The necessity of making changes to the criminal legislation of Ukraine, introduction of own system of protection of witnesses and introduction of the international norms and standards in the domestic legislation is defined.

Key words: security of persons, criminal legislation, mechanism for ensuring the safety of persons, international experience, witness protection.

Постановка проблеми. Безпека осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, є важливою умовою здійснення ефективного та неупередженого кримінального провадження, прийняття справедливого рішення по справі. Так, з метою досягнення завдань кримінального процесу, в Україні запроваджено інститут забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, який передбачає ряд заходів, що спрямовані на захист життя, житла, здоров'я та майна таких осіб від протиправних посягань. Проте, на даний час, механізм функціонування зазначеного інституту в Україні є недосконалим, недостатньо врегульованим на законодавчому рівні та потребує впровадження позитивного досвіду зарубіжних країн.

Стан опрацювання цієї проблематики. Вивченню інституту забезпечення безпеки осіб, які сприяють кримінальному судочинству, приділялася значна увага науковців-правників. Зокрема, його розглядали А. М. Орлеан, В. П. Бахін, В. І. Бояров, О. О. Гриньків, Н. С. Карпов, К. Д. Шевченко, М. А. Погорецький, І. А. Малютін, М. Є. Шумило, В. В. Король, В. І. Галаган, Т. І. Панасюк, О. В. Капліна, О. В. Мельник, П. В. Серебрянський, Б. М. Качмар, чиї праці були присвячені проблемам захисту осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, як в Україні, так і за кордоном.

Метою статті є аналіз чинного законодавства України у сфері захисту осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, обґрунтування важливості впровадження передового міжнародного досвіду та внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України.

Виклад основного матеріалу. Основними нормативно-правовими актами, що врегульовують питання забезпечення безпеки осіб, які сприяють кримінальному судочинству, є Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінальний кодекс України, Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», Закон України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів» тощо.

Профільним серед них є Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», який визначає коло осіб, котрі мають право на забезпечення безпеки, та органи, які цю безпеку забезпечують, їх права та обов'язки. Ним передбачено перелік можливих заходів забезпечення безпеки, порядок їх застосування і скасування щодо осіб, взятих під захист, та інші організаційні питання.

Так, право на забезпечення безпеки при розгляді кримінальних правопорушень мають особи, які сприяють кримінальному судочинству, та відносно життя, здоров'я, майна яких може існувати реальна загроза, пов'язана зі встановленням фактів справи. Це можуть бути свідки, підозрювані, захисники і законні представники, потерпілі та їх представники, свідки, експерти, перекладачі, поняті, члени сімей таких осіб та інші особи, виключний перелік яких закріплено в статті 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві».

Як зазначає А. Орлеан, окрім погроз та конкретних посягань на життя, здоров'я, житло і майно громадян, про наявність реальної загрози можуть свідчити характер злочину щодо якого здійснюється кримінальне провадження, характеристика особи, котра становить потенційну загрозу, та її зв'язки, важливість свідчень особи, якій загрожує небезпека [1, с. 88].

Забезпечують безпеку осіб державні органи, на які покладено повноваження приймати рішення про застосування заходів безпеки та безпосередньо їх здійснювати. Так, відповідне рішення уповноважені приймати слідчий, дізнавач, прокурор, суд, слідчий суддя у провадженні яких знаходиться справа, а також орган (підрозділ), що здійснює оперативно-розшукову діяльність. Функція реалізації таких рішень покладається на органи служби безпеки, Державного бюро розслідувань, органи внутрішніх справ, органи Національної поліції або Національне антикорупційне бюро України, у складі структур яких з метою

здійснення відповідних заходів безпеки створюються спеціальні підрозділи.

Процесуальний порядок прийняття рішення про застосування заходів безпеки регламентований Законом і передбачає, що зазначені вище органи (а саме орган, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, суд), одержавши заяву або повідомлення про загрозу безпеці особи, яка має право на забезпечення безпеки, зобов'язані перевірити цю заяву (повідомлення) і в строк не більше трьох діб, а у невідкладних випадках – негайно прийняти рішення про застосування або про відмову у застосуванні заходів безпеки. Своє рішення вони оформлюють мотивованою постановою чи ухвалою і передають її для виконання органу, на який покладено здійснення заходів безпеки [2].

На думку О. Ромців, перелік органів, які забезпечують безпеку осіб, є досить широкий, але це, на жаль, не завжди позитивно впливає на ефективність застосування заходів безпеки. Крім того, ці органи потребують у своєму штаті спеціально навчених працівників, бажано з освітою психолога, які б могли реально оцінити рівень загрози і, як наслідок, застосувати саме ті заходи безпеки, які будуть достатніми та необхідними в кожному конкретному випадку. Тому вважаємо, позитивно вплинуло б на якість забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, створення окремої структури в правоохоронних органах, яка б займалась застосуванням заходів безпеки до таких осіб, а також веденням спільно з оперативними працівниками інформаційно-накопичувальних справ [3, с. 72].

Перелік заходів, які можуть застосовуватися з метою забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, включає в себе: а) особисту охорону, охорону житла і майна; б) видачу спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; в) використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; г) заміну документів та зміну зовнішності; д) зміну місця роботи або навчання; е) переселення в інше місце проживання; є) поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення; ж) забезпечення конфіденційності відомостей про особу; з) закритий судовий розгляд [2]. Даний перелік не є вичерпним, оскільки з урахуванням характеру та ступеня реальної небезпеки для осіб, які взяті під захист, компетентними органами та особами можуть застосовуватися й інші необхідні заходи забезпечення безпеки.

В Україні перелік кримінальних правопорушень, під час здійснення провадження у яких можуть застосовуватись заходи забезпечення безпеки, відсутній. Тобто законодавство надає

можливість прийняти рішення про застосування будь-якого з заходів безпеки під час здійснення провадження за будь-яким із злочинів [4, с. 124].

Запровадження в Україні ефективного інституту забезпечення безпеки осіб, що сприяють кримінальному судочинству, вимагає впровадження передового світового досвіду, аналізу зарубіжного кримінального законодавства та відповідності вітчизняного нормам міжнародного права та Рекомендаціям Ради Європи. Аналіз світової практики в цій сфері дає змогу виявити недосконалості та прогалини кримінального законодавства України.

У багатьох країнах завдання державного захисту осіб, які сприяють правосуддю, успішно здійснюють спеціальні державні органи, багатоплановість функцій яких координується єдиним центром. Крім того, в окремих країнах схиляються до думки, що державним захистом учасників кримінального провадження має займатися відомство, що не має функцій з розкриття та розслідування злочинів [5, с. 67]. В Україні ж організація роботи по забезпеченню безпеки осіб, що сприяють кримінальному судочинству, здійснюється дещо інакше, оскільки не існує такого відомства, яке б мало координувати дану роботу, як, зокрема, не діє в Україні і програма захисту свідків.

Світова практика показує, що правильно обраний механізм у забезпеченні безпеки особам, які сприяють кримінальному судочинству, дає свої позитивні результати. Особливо ефективно організована ця робота у США. Їх досвід став зразком і був впроваджений в кримінальне законодавство багатьох країн.

США першими в світі запровадили реалізацію такого документа як Програма захисту свідків «WITSEC» (United States Federal Witness Protection), яка передбачає захист свідків, яким, у зв'язку з їх участю в кримінальному провадженні, може загрозувати небезпека.

Програма захисту свідків США є досконалим інструментом із недопущення різного роду впливу на особу, що дає свідчення у кримінальному провадженні в якості свідка, а також врегульовує питання відшкодування шкоди особам, що її зазнали в результаті надання показів, які викривають злочин [6, с. 327].

Вартим уваги також є практичний досвід Італії, де у 1984 році була прийнята Програма щодо захисту свідків. Італійське законодавство надає різноманітні види захисту та допомоги залежно від конкретних небезпечних обставин, в яких опиняється особа. Центральна національна комісія на підставі відомостей, наданих поліцією і прокуратурою, визначає небезпеку, яка погрожує «співпрацюючим» з правосуддям особам, констатує причини для надання їм «спеціальної програми захисту» та оцінює значимість і важливість показань, отриманих від осіб, які потребують захисту [7, с. 26].

Поступова імплементація міжнародних норм і стандартів у вітчизняне кримінальне законодавство дасть змогу запровадити в Україні ефективний та надійний інститут забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, який зможе забезпечити захист учасників судових процесів від протиправного впливу.

У даний час прогалини законодавства та недостатнє фінансування цієї сфери суттєво зменшують ефективність забезпечення безпеки осіб, які є учасниками кримінального провадження. Це породжує недовіру громадян до державних органів влади, оскільки вони не можуть розраховувати на забезпечення цілковитої безпеки в разі необхідності.

Вплинути на ситуацію, на думку багатьох науковців, можуть зміни до чинного законодавства. Правники зазначають, що внесення до Кримінального процесуального кодексу України окремого розділу «Забезпечення безпеки осіб, які сприяють кримінальному судочинству» посприятиме створенню чіткого алгоритму забезпечення безпеки особам, які її потребують, доповнить та конкретизує вже існуючий Закон України «Про забезпечення заходів безпеки особам, які беруть участь у кримінальному судочинстві» переліком злочинів, при яких застосовуються відповідні заходи безпеки, та механізмом здійснення нагляду і контролю за виконанням таких заходів.

Водночас Україні слід виробити власну систему для захисту свідків, що була б ефективною в умовах реалій сьогодення, а тому висвітлені проблемні питання повинні стати предметом подальших наукових досліджень та спільних обговорень науковців і практиків [4, с.127].

Висновки. Таким чином, інститут забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, є важливим елементом системи кримінального процесу України. Впровадження та функціонування такого механізму є запорукою здійснення ефективного кримінального провадження, проведення якісного досудового розслідування та судового розгляду, вирішення, перед-

бачених Кримінальним процесуальним кодексом України, завдань кримінального процесу.

З огляду на важливість реалізації заходів забезпечення безпеки осіб, які беруть участь в кримінальному судочинстві, нагальним є питання удосконалення вже існуючого механізму по забезпеченню безпеки, усунення недоліків та прогалин в нормативно-правовій базі з цього приводу та впровадження позитивного міжнародного досвіду в національне законодавство України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Орлеан А. М. Процедура забезпечення безпеки учасників кримінального провадження: адаптація законодавства України до європейських стандартів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. № 3 (7). С. 87–92.
2. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України № 3782-XII. Дата оновлення: 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text> (дата звернення 15.11.2021).
3. Ромців О. І. Особливості забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, в Україні. *Правові горизонти*. 2020. № 23 (36). С. 68–72.
4. Семків Т. Удосконалення забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 20217. № 3. С. 119–128.
5. Глобенко Г. І. Окремі аспекти інституту забезпечення безпеки учасників кримінального провадження. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2018. № 4 (84). С. 63–70.
6. Вечеря М. Зарубіжний досвід забезпечення безпеки свідка в кримінальному процесі. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 5. С. 325–330.
7. Ноздренко М. В. Міжнародний досвід із забезпечення безпеки осіб, взятих під захист. *Економіка, фінанси, право*. 2015. № 5. С. 24–27.